

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ ELLİPSİSLƏRİN PRAQMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İxtisas: 5714.01 – Müqayisəli-tarixi və
müqayisəli-tipoloji dilçilik

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Cəmilə Rəhim qızı Ağamalhyeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Xəzər Universitetinin İngilis dili və ədəbiyyatı departamentində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, dosent
Nəriman Fərman oğlu Seyidəliyev

Elmi məsləhətçi: filologiya elmləri doktoru, dosent
Şəfaqət Abdulla qızı Mahmudova

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Leyla Orxan qızı Vəzirova

filologiya elmləri doktoru, professor
Ramazan Salam oğlu Məmmədov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Cəmil Məmmədəğa oğlu Babayev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Slavyan Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.13 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Rəhilə Hüseyn qızı Quliyeva

Dissertasiya şurasının elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Suad Arif qızı Əfəndiyeva

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Tamilə Həsən qızı Məmmədova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Dilçilikdə ellipsis fenomeninin öyrənilməsinin əhəmiyyəti çox yüksəkdir, çünki o, yazıda, eləcə də nitq aktında geniş istifadə olunur. Ünsiyyət prosesində insanlar mütəmadi olaraq fikirlərini yığcam şəkildə ifadə etmək ehtiyacı ilə üzləşirlər. Bunun da bir sıra səbəbləri vardır: həmsöhbətlər maraqlı bir hekayə danışmaq, bir-birini başa düşmək və ya sadəcə qeyri-rəsmi söhbəti yenidən yaratmaq niyyəti ilə nitqlərini asanlaşdırmağa çalışırlar. Məhz bu səbəbdən ellipsis problemi həmişə dilçilərin marağına səbəb olmuşdur. Tədqiqatçılar bu hadisənin mahiyyətini izah etməyə, onun əsas xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə və müxtəlif dillərdə elliptik cümlələrin ümumi və spesifik cəhətlərini təyin etməyə çalışmışlar. Ellipsis məsələsi həm yerli, həm də xarici dilçilərin diqqət mərkəzindədir. İngilis dilinin materialında ellipsisin tədqiqi istiqamətində xeyli uğurlu nəticələr əldə edilmişdir. İngilis dilində dil daşıyıcılarının asanlıqla anlaya bilməyəcəkləri xeyli sayda mürəkkəb sözlər və formalar mövcuddur. İngilis, eləcə də Azərbaycan dilinin qrammatikasında belə vahidlərdən biri məhz elliptik cümlə və ya ellipsis hadisəsidir. Nəzəri mənbələrdə söz və ya sözlər qrupunun cümlənin mənasını dəyişmədən cümlədən çıxarılması ellipsis kimi dəyərləndirilir. Ellipsisin yer aldığı cümlədə (söyləmdə) söz və ya sözlərin çatışmadığı halda belə, onun mənası aydın başa düşülür. Bu sahədə son tədqiqatlarda ellipsisin əsas xüsusiyyəti kimi, söyləmdə implicit mənanın mövcudluğu və ya “ifadə olunmamış məna”nın olması faktı qeyd edilir¹.

Elmi-texniki inkişafda əlaqədar qısa zaman ərzində geniş informasiya vermək məqsədi ilə söyləmdə yalnız əsas məna yükünü daşıyan sözlərin saxlanması dil sistemində xüsusi işlək sintaktik modellərin yaranması ilə nəticələnmişdir. Danışq aktının konkret situasiyalarda tədqiqi linqvistik praqmatikanın əsas prinsipidir. Biliyin əhəmiyyətinin onun praktik nəticələri ilə dəyərləndirildiyi

---

¹ Craenenbroek, J. van. Introduction. In Oxford Handbook of Ellipsis (eds. J. van Craenenbroek and T. Temmerman) / J. van Craenenbroek and T. Temmerman. – Oxford: Oxford University Press, – 2019. – p.1-16

praqmalinqvistika danışıq aktında kommunikanların qarşılıqlı təsir imkanlarının öyrənilməsini ehtiva edir. Dil faktlarına antroposentrik paradıqm çərçivəsindən yanaşma danışıq aktının fərqli aspektlərini özündə əks etdirməklə ünsiyyət prosesində praqmatik informasiyanın aşkarlanmasına xidmət edir. Bu xüsusiyyətlər elliptik konstruksiyaların təhlili zamanı da özünü büruzə verir.

Tədqiqat işində elliptik konstruksiyalar, ümumilikdə isə ellipsis hadisəsi dialoji diskurs əsasında təhlil edilmişdir, çünki elliptik konstruksiyalar konsituasiya ilə şərtlənmiş dialoji nitq üçün daha səciyyəvidir. Dilçilikdə ellipsisin tədqiqi istiqamətində çoxsaylı nəzəri araşdırmaların olmasına baxmayaraq, bu hadisə hələ də kifayət qədər işıqlandırılmamışdır, xüsusən də müxtəlif sistemli dillərin materialları əsasında elliptik söyləmələrin (replikaların) praqmatik xüsusiyyətləri ayrıca tədqiqatın predmeti olmamışdır. Bu fakt isə tədqiqatın mövzusunun antroposentrik paradıqm çərçivəsində aktuallığını şərtləndirir.

Ellipsis fenomeninə marağın artması bu dil hadisəsində dil və təfəkkür, məntiq və qrammatika ilə əlaqədar problemlərin bir arada yer alması ilə izah edilə bilər. İngilis və Azərbaycan dillərində dialoji diskurslarda ellipsislərin praqmatik xüsusiyyətlərinin tədqiqi, həmin dillərdə elliptik modellərin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi həm də tərcümə nəzəriyyəsinin mühüm məsələləri arasında yer alır ki, bu da *mövzunun aktuallığı* kimi dəyərləndirilə bilər.

Dissertasiyanın mövzusu ilə bağlı dilçilikdə xeyli sayda tədqiqat əsərləri mövcuddur. Məsələn, dünya dilçiliyində elliptik formaların daha çox işləndiyi atalar sözlərinin semantik və praqmatik xüsusiyyətləri², bədii əsərlərdə müxtəlif sintaktik konstruksiyaların praqmatikası³, müxtəlif dillərdə (fransız, alman, rus) ellipsislərin

---

² Абакумова, О.Б., Семенов, Л.П. Семантика и прагматика пословиц в художественном тексте (на материале произведения Моэма «Пирог и пиво») // – Орлов: Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки, – 2018. №3 (80), – с.64-67.

³ Азнаурова, Э.С. Прагматика художественного слова / Э.С.Азнаурова. – Ташкент: Фан, – 1988. – 121 с.

прагматик potensialı ⁴, eləcə də mətnin (diskursun) praqmatik xüsusiyyətləri ⁵ müxtəlif aspektlərdən və fərqli elmi yanaşmalar əsasında tədqiq edilmişdir. Ellipsis və onun nəticəsində yaranmış elliptik konstruksiyaların fərqli aspektlərdən tədqiqi linqvistik müstəvidə ellipsisə baxışın çoxqütblü olmasına bariz nümunədir. Geniş və dərin məzmunlu mövzu olan ellipsisin tədqiq kökləri fəlsəfi fikirlərə qədər gedib çıxsada, ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında elliptik konstruksiyaların praqmatik xüsusiyyətlərinin qənaətbəxş tədqiqini özündə əks etdirən tədqiqat işləri yetərli səviyyədə deyildir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiya işinin obyektı ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında sual-cavab dialoqlarında reallaşan elliptik söyləmələrdir. Tədqiqatın predmeti ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında dialoqi

---

⁴ Баймухаметова, К.И. Структурно-семантические и прагматические характеристики эллипсиса во французском языке (на материале французской прессы): / автореферат дисс. канд. филол. наук / – Москва: Просвещение, 1997. – 25 с.; Баранов, А.Г. Функционально-прагматическая концепция текста: / автореферат дисс. докт. филол. наук / – Краснодар, 1993. – 44 с.; Бутусова, А.С. Прагматический потенциал эллиптических предложений (на материале немецкого бытового диалога): / дисс. канд. филол. наук / – Ростов-на-Дону, 2003. – 214 с.; Гак, В.Г. Прагматика, узус и грамматика речи // – Москва: Иностранный язык в школе, – 1982. № 5, – с.8-19; Гельпей, Е.А. Конструктивная роль фреймов прагматической связности реплик в диалогической речи (на материале англ. языка): / дисс. канд. филол. наук/ – Ростов-на-Дону, 2007. – 149 с.; Горло, Е.А. Проблема исследования прагматического значения с позиций лингвистической прагматики: [Электронный ресурс] // – Пушкин: Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С.Пушкина. – 2011. – с.125-133. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-issledovaniya-pragmaticheskogo-znacheniya-s-pozitsiy-lingvisticheskoy-pragmatiki>; Демьянков, В.З. Прагматические основы интерпретации высказывания // – Москва: Известия АН СССР, Серия лит. и языка, – 1981. Т. 40, №4, – с.268-277; Ирисханова, О.К. Игры фокуса в языке. Семантика, синтаксис и прагматика дефокусирования / О.К.Ирисханова. – Москва: Языки славянской культуры, – 2014. – 320 с.

⁵ Калачева, Е.В. Когнитивно-прагматическая специфика текста и дискурса // – Курган: Вестник Курганского государственного университета, – 2018. № 1 (48), – с. 17-23; Кобозева, И.М. Лингво-прагматический аспект анализа языка СМИ // –Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования. / И.М.Кобозева. – Москва: Изд-во МГУ, – 2003. – 111 с.

diskursda reallaşan elliptik söyləmlərin praqmatik xüsusiyyətlərinin təhlilindən əldə edilmiş nəticələrin ümumiləşdirilərək sistemləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında dialoji diskursda ellipsislərin və elliptik konstruksiyaların praqmatik xüsusiyyətlərini illokutiv-perlokutiv münasibətlər əsasında müəyyən etməkdir. Bu məqsədə çatmaq üçün işdə aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilmişdir:

– cümlədə tamlıq və natamamlıq fenomeninin nəzəri ədəbiyyatında hansı meyarlar əsasında nəzərdən keçirildiyini müəyyən etmək;

– ingilis və Azərbaycan dillərində elliptik konstruksiyaların dildə və danışığda referensiya, əvəzlənmə (substitusiya) əsasında linqvistik statusunu müəyyənləşdirmək;

– hər iki dildə praqmatik xüsusiyyətlərin müəyyən edilməsi fonunda ellipsis fenomeninin digər dil hadisələri ilə oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;

– ingilis və Azərbaycan dillərində dialoji diskurslarda praqmatikliyin, danışanın intensiyasının ifadəsində ellipsisin rolunu təhlil etmək;

– qarşılaşdırılan dillərdə elliptik söyləmlərin illokutiv-perlokutiv münasibətlərini dialoji müstəvidə təhlil etmək;

– hər iki dildə elliptik konstruksiyalarda modallığı praqmatik mahiyyət kimi nəzərdən keçirmək;

– illokutiv-perlokutiv münasibətlər əsasında elliptik konstruksiyaların praqmatik xüsusiyyətlərini ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında təhlil etmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işində dil materialına sinxron aspektdən yanaşaraq təsviri, müqayisəli-qarşılaşdırma, müqayisəli-tutuşdurma və tipoloji metodlardan istifadə edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

– ingilis və Azərbaycan dillərində ellipsisə məruz qalmış elliptik konstruksiyalar xüsusi strukturlu kommunikativ-semantik vahiddir və buna görə də cümlə deyil, söyləm statusuna malikdir;

– elliptik söyləmin praqmatikliyi həmsöhbətin emosional-ekspressiv xarakterli replikasına xüsusi məna verməkdir və bu, təkcə

informasiya mübadiləsinin tələbi ilə deyil, həm də danışanın emosional vəziyyəti ilə şərtlənir;

– elliptik sual-cavabın (replikaların) praqmatik xüsusiyyətləri dinləyicinin (adresatın) intensiyasını həyata keçirməsi, müraciət edəni öz sualına cavab verməyə məcbur edilməsi, söhbətin mövzusunun dəyişdirilməsi, cavab verməkdən yayınması, emosiyalar və emotivliyin ifadəsi, informasiyanın aydınlaşdırması və vaxt qazanılmasından ibarətdir;

– dialoji ünsiyyətdə adresantın nitqinin məzmununa emosional münasibətini ifadə etmək elliptik təkrar-sualın praqmatik xüsusiyyətidir;

– ellipsis zamanı cümlənin strukturu dəyişirsə, “dağılırsa”, implisitlikdə bu hal müşahidə olunmur. Dialoji ünsiyyətdə konsituasiya və presuppozisiya praqmatik informasiyanın implisit ötürülməsini təmin edir;

– cavab replikaları elliptik dialoqun inkişafını təmin edir. Elliptik söyləmlər kommunikanın – adresant və adresatın illokutiv məqsədini reallaşdıran ən səmərəli vasitələridir;

– elliptik cümlələrin praqmatikliyinə markeri modallıq implisit və eksplisit informasiyanın dərki prosesində linqvokulturoloji meyar kimi çıxış edir;

– ingilis dilindən fərqli olaraq, Azərbaycan dilində elliptik söyləmlər feili xəbərin ellipsisə uğraması ilə müşayiət olunsa da, real modallıq baxımından konstruktiv-sintaktik biçimdən indiki zamana aid olur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Ellipsis hadisəsi dilçilikdə müxtəlif aspektlərdən işıqlandırılmış, bu mövzu ilə bağlı xeyli tədqiqatlar aparılmışdır. Məsələn, V.Q.Admoni, E.S.Aznaurova, K.M.Tutarişeva, Z.İ.Budaqova, A.M.Bəylərova, K.Ə.Həbibova və b-nin araşdırmalarında ellipsis hadisəsi və elliptik konstruksiyaların fərqli cəhətlərdən öyrənilməsinə nəzər saldıqda həmin əsərlərdə ellipsisin praqmatik xüsusiyyətlərinin iki dilin materialı əsasında xüsusi tədqiqat predmeti olmaması məlum olur və mövcud boşluğun doldurulması cəhdi bizim tədqiqat işimizin elmi yeniliyi kimi dəyərləndirilə bilər. İngilis və Azərbaycan dillərinin dialoji materialları əsasında elliptik söyləmlərin praqmatik xüsusiyyətlərinin

tədqiqi də dissertasiya işinin elmi yeniliyi kimi qəbul edilə bilər. Qarşılaşdırılan dillərin konkret materialları əsasında elliptik sözləmlərin praqmatik xüsusiyyətlərinin illokutiv-perlokutiv münasibətlər əsasında təhlili, eləcə də onların müxtəlif sistemli dillərdə dil davranışı prosesində praqmatik potensialının nəzərdən keçirilməsi də işin elmi yeniliyinə aid edilə bilər.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Danışq aktı nəzəriyyəsi bəhrələnən tədqiqat işində ellipsis fenomeninin praqmatik xüsusiyyətlərinin qarşılaşdırılaraq tədqiqinin nəticələri gələcəkdə bu sahədəki elmi tədqiqatlar üçün yardımçı elmi-nəzəri mənbə rolunu oynaya bilər. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti onun nəticələrinin kommunikativ sintaksis nəzəriyyəsinin, sintaktik vahidlərin praqmatik aspektinin reallaşması və danışq fəaliyyətinin nəzəriyyəsinin inkişafına töhfəsindən ibarətdir. Tədqiqatın gedişində qazanılmış nəticələr praqmalinqvistika və kommunikativ sintaksis işığında ellipsis hadisəsinin növbəti araşdırmalarına töhfə verə bilər.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ellipsislərin praqmatik xüsusiyyətlərinin ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında tədqiqi, ingilis dilinin kommunikativ aspektdə tədrisi, həmçinin mətnin təhlilində istifadə olunma bilinməsindən ibarətdir. İşin praktik dəyəri onun nəticələrini ingilis dilinin tədrisinə tətbiq etmək imkanı ilə müəyyən edilir. İşin bəzi bölmələri ingilis dilinin praktik və nəzəri qrammatikasına dair mühazirə və seminarların hazırlanmasında, praqmalinqvistikaya dair xüsusi kurslarda, nitq kommunikasiyası nəzəriyyəsi və praktikasında, nitqlə təsir, eləcə də ingilis dilinə praktik yiyələnmə təlimlərində istifadə olunma bilər. Tədqiqatın nəticələrindən Azərbaycan dilinin dil korpusunun öyrənilməsi zamanı da istifadə edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya mövzusu ilə əlaqədar olaraq iddiaçının on bir məqaləsi (üçü xaricdə), dörd məruzə və tezisi (ikisi xaricdə) çap olunmuş, beynəlxalq və respublika elmi konfranslarında məruzələrlə çıxış edilmişdir. Mövzuya aid çap olunmuş məqalələr dissertasiyanın məzmununu tam əhatə edir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Xəzər Universitetinin İngilis dili və ədəbiyyatı departamentində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın Giriş hissəsi – 6 səhifə (10192 işarə), I fəsil – 49 səhifə (89368 işarə), II fəsil – 34 səhifə (64061 işarə), III fəsil – 27 səhifə (46288 işarə), Nəticə – 2 səhifə (2361 işarə), dissertasiyanın ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla, 212270 işarədir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **“Giriş”** hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, işlənmə dərəcəsi işıqlandırılır, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir, tədqiqat işinin aprobasiyası, strukturu haqqında məlumat təqdim edilir.

Tədqiqat işinin I fəslı **“Ellipsisın linqvistik statusu”** adlanır. Nəzəri baxımdan cümlənin tamlığı və natamamlığı olduqca vacib məsələlərdən biridir. Məsələyə nəzəri cəhətdən yanaşdıqda tamlıq/natamamlığın cümlənin mahiyyəti ilə bağlı olması məlumdur, cümlə struktur-qrammatik və semantik vəhdətə malikdir. Buna görə də cümlədə natamamlıq məsələsinə toxunarkən formal-qrammatik (struktur) və məzmun cəhətdən (semantik) natamamlığı fərqləndirmək lazım gəlir.

Nəzəri mənbələrdə natamam cümlə ilə bağlı dilçilər arasında yekdil fikir yoxdur. Bu məsələ ətrafında mübahisə hələ XIX əsrdə meydana gəlmişdir. Tam/yarımçıq (və ya natamam) cümlə haqqında fikir və mülahizələr məsələyə fəlsəfi və ya dilçilik nöqtəyindən nəzərdən yanaşılmasından asılı olaraq müxtəlif şəkillərdə irəli sürülmüşdür.

Məsələyə məntiqi cəhətdən yanaşan tədqiqatçılar cümlənin yarımçıqlığını üçüzlü formaldan (subyekt – bağlayıcı sözlər – predikat) sapma kimi nəzərdən keçirirlər. Sözlə ifadə olunmamış komponentlər ixtisar olunmuş kimi qəbul edilirdi. XIX əsrdə

dilçilikdə psixoloji istiqamətin nümayəndələri (V.fon Humboldt, A.A.Potebnya) fərdin dildən istifadə etməsi məqamına diqqət yetirərək “*dili düşüncədən təcrid olunmuş şəkildə fərdin psixoloji keyfiyyətlərinə xüsusi diqqət yetirərək fərdi şüur proseslərinin natamam ifadəsi kimi*”⁶ nəzərdən keçirirdilər.

Bununla bağlı B.Ə.Xəlilov yazır: “*Yarımçıq cümlələr ən çox dialoqlarda (yazılı və şifahi nitqdə) işlənir. Buraxılmış üzvün əvvəlki cümlələrdə işlənməsi yarımçıq cümlənin xüsusiyyətidir*”⁷.

Müasir sintaktik nəzəriyyələrdə sintaktik vahidlərin kompleks, hərtərəfli təhlilinə daha çox üstünlük verilir. Buna görə də bu vahidlərin struktur, semantik və praqmatik xüsusiyyətlərinin tədqiqi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu cür sintez olunmuş təhlillər cümləni müxtəlif cəhətlərdən araşdırmağa və onu fərqli şəkildə səciyyələndirməyə imkan verir.

Müasir linqvistik araşdırmalarda hələ də zəvqmatik, yarımçıq və elliptik cümlələr qarışdırılır. Zəvqma dedikdə, silsilə cümlələrdə təkrarlanan elementin aradan qaldırılması nəzərdə tutulur. Zəvqmada buraxılan nitq hissəsi, məsələn, feil, qənaət prinsipinə əsasən yalnız bir dəfə verilir və bu idarə olunan sözlərin hamısına aid olur, lakin burada idarə olunan sözlərdən biri həqiqi, digəri isə məcazi mənada olmalıdır. Ellipsisdə isə belə bir şərt yoxdur. Zəvqmaya misal kimi belə bir cümlə işlədə bilərik: “*His car and heart were broken at that time*” (*O zaman onun avtomobilini də, ürəyini də sındırdılar*). Bu cümlədə “sındırmaq” feilindən istifadə edərək, iki fikri əlaqələndirmək olur və bunun nəticəsində də zəvqma yaranır.

Əslində, bu kimi halların qarışdırılmaması üçün elliptik və digər yarımçıq cümlələr arasında çərçivənin müəyyən edilməsində daha əhatəli dil hadisəsi kompressiyaya nəzər yetirmək lazımdır. Çünki dildə müşahidə edilən ellipsis və ona oxşar hadisələrin kökündə kompressiya, yəni sıxlaşdırma, qənaət dayanır. Sıxılma hadisəsinin ən gözəl şərhçi H.D.Primerova tərəfindən bu şəkildə

---

⁶ Бутусова, А.С. Прагматический потенциал эллиптических предложений (на материале немецкого бытового диалога): / дисс. канд. филол. наук /. – Ростов-на-Дону, 2003. – с.6.

⁷ Xəlilov, B.Ə. Müasir Azərbaycan dili (sintaksis). / B.Ə.Xəlilov. – Bakı: “Adiloğlu”, – 2017. – s.98.

verilir: “... *lingvistik sıxılma qənaət prinsipinin təzahürüdür və sistemli bir xarakter daşıyan, üslubi cəhətdən markalanmayan, həm də artıq elementləri buraxmaqla, ya da onları daha qısa ifadələrlə əvəzləməklə mövcud məlumata xələl gətirilmədən dil vahidinin sıxlaşdırılması prosesidir*”⁸.

Son illər Azərbaycan dilçiliyində sintaksislə bağlı çoxsaylı tədqiqatların aparıldığı müşahidə edilir. Bu meyil dünya dilçiliyində sintaksisə daha çox diqqətin yönəldilməsi ilə əlaqədardır. Müasir dövrün tələblərinə, eləcə də, informasiya texnologiyalarının humanitar elm sahələrinə daha çox nüfuz etməsi ilə dilçiliyin qarşısında dayanan yeni vəzifələrə müvafiq olaraq dilin sintaktik səviyyədə öyrənilməsinə böyük ehtiyac yaranmışdır. Bu onunla izah olunur ki, müasir dilçilikdə dil korpuslarının tərtibi, məşın tərcümə lüğətlərinin yaradılması, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının özəyini təşkil edən müvafiq proqram təminatlarının cümlələri düzgün tanınması kimi əhəmiyyətli məsələlərin həlli istiqamətində dilçiliyin həmhüdüdü sahələrində əsaslı elmi araşdırmalar geniş vüsət almışdır.

Bu baxımdan bu və ya digər sintaktik konstruksiyaların, modellərin, onların qrammatik xüsusiyyətlərinin daha dərindən öyrənilməsinə böyük ehtiyac duyulur. Dilin sintaktik, eləcə də qrammatik layında tez-tez rast gəlinən, lakin kifayət qədər araşdırılmayan dil hadisələrindən biri də ellipsisdir.

Dilçilikdə ellipsisin araşdırılması tarixinə nəzər saldıqda bu hadisə ilə bağlı ilkin fikir və mülahizələrin A.A.Şaxmatov, V.V.Vinoqradov, İ.A.Lipova, daha sonrakı dövrlərdə isə L.B.Vannikov, Q.A.Rıbakova, A.P.Skovorodnikov kimi dilçilərə məxsus olduğunu görmək olar. Azərbaycan dilçiliyində ellipsis hadisəsi ilə bağlı T.Ə.Əfəndiyeva, A.M.Bəylərova, Q.İ.Məşədiyev, eləcə də, K.Ə.Həbibovanın elmi araşdırmaları diqqəti cəlb edir. Bu tədqiqatçıların hər biri ellipsisi müəyyən yanaşma çərçivəsində elmi tədqiqata cəlb etmişdir. Ellipsislə bağlı dilçilikdə rast gəldiyimiz nəzəri araşdırmalarda bu hadisənin təbiəti, tətbiq olunma sahəsi, bu və ya digər dil hadisələri ilə ortaq və ya fərqli xüsusiyyətlərinin geniş

---

⁸ Примерова, Н.Д. Речевая компрессия в диалогическом единстве: / автореферат дисс. канд. филол. наук / – Одесса, 1988. – с.4-5

və əhatəli olaraq işıqlandırılmasına təsadüf etmirik. Məsələn, K.Ə.Həbibova tədqiqatında ellipsis sintaktik səviyyədə araşdıraraq daha çox elliptik cümlə konstruksiyaları və onların üslubi imkanlarına diqqət yetirir⁹. Müəllif araşdırmasında semantik ellipsis hadisəsi haqqında da söhbət açır.

K.M.Abdullayev isə ellipsisin daha bir struktur mətnyaradıcı faktor kimi çıxış etməsindən bəhs edir. O hesab edir ki, ellipsis hər hansı bir komponentdə bu və ya başqa bir vahidin formal şəkildə iştirak etməməsindən yaranır¹⁰. O qeyd edir ki, ellipsis prosesi formal baxımdan tam təkrar kimi səciyyələnən xüsusi struktur mətnyaradıcı faktordan mümkün olan maksimal uzaqlaşmadır¹¹. Alimin bu fikri ilə bağlı aşağıdakı mətnə diqqət yetirək:

*“She would save this raw young man who had come so far. She would save him from the curse of his early environment and from himself in spite of himself. And all this affected her as a very noble state of consciousness; nor did she dream that behind it and underlying it were the jealousy and desire of love.”*¹² – (O, indiyə qədər buraya gələn bu yöndəmsiz gənci xilas edəcəkdə. Qadın onu erkən mühitin lənətindən və özünə rəğmən özündən xilas edəcəkdə. Həm də bütün bunlar ona çox nəcib bir şüurlu vəziyyət kimi təsir etdi; nə də o, bunun arxasında və altında yatan qısqanclıq və sevgi arzusu olduğunu xəyal etmirdi.)

Bu mətnə ikinci cümlədə *and* bağlayıcısından sonra *would save* xəbərinin buraxılmasının səbəbi təkrardan uzaqlaşmadır ki, bu da dildə qənaət prinsipinə xidmət edir.

Bəzən ellipsis üç nöqtəli (...) durğu işarəsi ilə verilir; bu, sözlərin buraxılmasını, fasiləni və ya hər hansı bir fikrin deyilmədiyini göstərir. Aşağıdakı mətnə nəzər salmaq:

“There are noble men in the world who are clean and true and manly. Wait for them. You will find one some day, and you will love

⁹ Həbibova, K.Ə. Müasir Azərbaycan dilində elliptik cümlələr və onların üslubi xüsusiyyətləri / K.Ə.Həbibova. – Bakı, “Elm və təhsil”, – 2009. – s.188-189.

¹⁰ Abdullayev, K.M. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər: Dərs vəsaiti / K.M.Abdullayev, A.Y.Məmmədov, M.Musayev [və b.] – Bakı: Mütərcim, – 2012. – s.158.

¹¹ Yenə orada, – s.159.

¹² London, J. Martin Eden. / J.London. – K.: Дніпро, – 1980. – p.151.

him and be loved by him, and you will be happy with him as your father and I have been happy with each other. And there is one thing you must always carry in mind... ”¹³ – (Dünyada təmiz, doğru və kişi kimi nəcib kişilər vardır. Onları gözlə. Bir gün tapacaqsan, sən də onu sevəcəksən və onun tərəfindən seviləcəksən, sən də atan və mənim bir-birimizlə xoşbəxt olduğumuz kimi onunla xoşbəxt olacaqsan. Həmişə yadda saxlamalı olduğun bir şey vardır...).

Mövzu ilə bağlı nəzəri araşdırmaların təhlilindən belə bir qənaətə gəlirik ki, ellipsis dil hadisəsi kimi yalnız cümlə, söz birləşməsi səviyyəsində deyil, həm də morfoloji və dilin söz yaradıcılığı yaruslarında da özünü büruzə verir. Ellipsis bütün dünya dillərinə xas universal hadisədir.

Ellipsisin linqvistik statusunun müəyyən edilməsi cümlə və söyləm anlayışlarının müqayisəli təhlili əsasında daha aydın şəkildə izah edilə bilər. Bu baxımdan hər iki komponentin müqayisəli şəkildə bu mövzu çərçivəsində təhlili daha məqsədəuyğun hesab edilir.

Söyləm, cümlədən fərqli olaraq, aşağıdakı səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdir: “*nitq statusu, kommunikativ funksiya, quruluş baxımından daha sərbəst olması, nitq iştirakçılarında asılılıq, situasiyaya uyğunluq*”¹⁴.

Cümlə və söyləmin oxşar və fərqli cəhətlərini nəzərdən keçirdikdən sonra məntiqi ardıcılığa görə ellipsisin statusu məsələsinə toxunmaq olar. Bizə görə, elliptik cümlə anlayışı daha çox formal-qrammatik xarakterlidir və məzmun tutumu ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Ellipsis söyləm statusuna malikdir, çünki söyləmə xas üç əlaməti biz ellipsisdə də müşahidə edirik və bunlar da aşağıdakılardır: birincisi, elliptik formalar hər zaman müəyyən fərd tərəfindən formalaşdırılır; ikincisi, onlar nitq fəaliyyətinə münasib olan məqamda yaranır, yəni müəyyən bir zaman kəsiyi və situasiya üçün keçərli olur; üçüncüsü, ellipsislər hər zaman nitq iştirakçalarına ünvanlanmış olur.

---

¹³ London, J. Martin Eden. / J.London. – K.: Дніпро, – 1980. – p.155.

¹⁴ Колокольцева, Т.Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи / Т.Н. Колокольцева. – Волгоград: Изд-во Волгоград унта, – 2001. – с.39.

Hesab edirik ki, ellipsis verballaşmayan mübtədə və ya xəbəri olan söyləmdir. Bu söyləmin semantikasi həm danışan, həm də dinləyən üçün ümumi olan presuppozisiyalar və nitq situasiyası hesabına reallaşır. Tədqiqatın mövzusuna uyğun olaraq bizim maraq dairəmizə, hər şeydən öncə, özündə “*söyləmin linqvistik mənasına onun işlənməsi üçün əsas yaradan və kommunikativ məqsədinə nail olmasını təmin edən*” “*uğur şərtləri*”ni (“*happiness conditions*”)¹⁵ özündə ehtiva edən pragmatik presuppozisiya daxildir.

Ellipsis haqqında vahid tərifin olmaması və elliptikliyin dəqiq və konkret meyarlarının mübahisəli məsələ kimi qalması səbəbi ilə ellipsisin digər dil hadisələri ilə fərqləndirilməsi məsələsi də tam həll edilməmiş hesab edilə bilər. Nəzərdən keçirdiyimiz elmi-nəzəri mənbələrdə ellipsis bəzi məqamlarda parselyasiya, implisitlik, güman edilən sıfır işarə, apoziopezis (nitqdə qəfil pozulma) kimi dil hadisələri ilə eyniləşdirilir və biz hesab edirik ki, bu, heç də doğru yanaşma deyil.

Elliptikliyin əsas meyarı elliptik cümlələrin sinxron səviyyədə mövcud olmasıdır. Məhz bu baxımdan elliptikliyin əsas meyarlarını dəqiq müəyyən etmək üçün ellipsis və buna bənzər dil hadisələrini müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirib təhlil etmək vacib məqamlardan biridir.

Dildə ellipsis hadisəsinin meydana gəlməsi çox vaxt dilin qənaət prinsipi ilə əlaqələndirilir. Çoxşaxəli olmasına baxmayaraq, qənaət prinsipi idraki xarakter daşıyır və ünsiyyət prosesinin ayrılmaz elementi kimi çıxış edir.

Dilin qənaət prinsipi də müəyyən hədudlar çərçivəsində baş verir. Bu prinsip ifrat şəkildə tətbiq edilsə, o zaman ünsiyyət zamanı qarşı tərəflərin bir-birini anlamasında da böyük yanlışlıqlar meydana çıxa bilər.

Elliptik cümlələrdən istifadənin intensiv olması dilə qənaət meyli, fikri çatdırmaq üçün mürəkkəb cümlə konstruksiyalarının zəruriliyinə ehtiyacın hiss olunmaması, çatdırılan informasiyanın lakonik cümlələrlə verilməsinin mümkünlüyü ilə ölçülür.

---

¹⁵ Leech, G.N. Principles of Pragmatics / G.N.Leech. – London: Longman, – 1983. – p.48.

Tabeli mürəkkəb cümləni tədqiq etdikdə görürük ki, baş cümlədə müşahidə edilən ellipsis faktı budaq cümləyə nisbətən daha intensivdir. Nümunələrə diqqət yetirək:

“Uşaq ağlayır ki, (...) mümkünsə, onu da özlərilə gəzməyə aparsınlar”.

“Gəlib ki, (...) sizi bir də öz qapımızda görmək istəmirik”.

Bu cümlələrdə məna pozulması müşahidə edilmir, lakin hər iki cümlədə budaq cümlənin semantikasını bunu deməyə əsas verir ki, həmin cümlələr, əslində, birbaşa baş cümlədəki fikri deyil, onda ellipsisə uğramış həmcins xəbərləri izah edir.

Həmin cümlələri aşağıdakı kimi yenidən qurmaq olar:

“Uşaq ağlayır, deyir ki, mümkünsə, onu da özlərilə gəzməyə aparsınlar”.

“Gəlib bildirir ki, sizi bir də öz qapımızda görmək istəmirik”.

Ellipsis kimi parselyasiya da dildə qənaət prinsipinin həyata keçirilməsinə xidmət edir, lakin parseylasiya və ellipsis arasındakı oxşarlıq sadəcə zahiri oxşarlıqdır. Məzmun baxımından bunlar bir-birindən əsaslı şəkildə fərqlənir.

İstənilən parselyativ konstruksiya iki hissədən ibarətdir: söyləmin baza hissəsi (əsas) və parselyat. Əsas hissə və parselyat bir-birindən nöqtə ilə ayrılır, lakin bəzi nümunələrdə onların bir-birindən iki nöqtə və tire ilə ayrılması hallarına da rast gəlmək olur. Durğu işarələri ilə yanaşı, əsas hissə və parselyat bir-birinə münasibətdə müstəqil intonasiyaya malik olur ki, bu da parselyativ konstruksiyaların tələffüz zamanı asanlıqla hissələrə parçalanmasına xidmət edir.

Ellipsis və parselyasiyanın bir-birinə oxşar olması yalnız qənaət prinsipinə əməl edilməsi baxımından deyil, həm də bəzi hallarda parselyatın parselyativ konstruksiyanın tərkibində adlıq və adverbial elliptik strukturlara oxşarlığı ilə də izah edilir. İ.A.Popova parselyatı *“yarımçıq cümlənin keçid tipi”* kimi dəyərləndirir¹⁶.

Ellipsis və parselyatın bir-birindən fərqləndirilməsi meyarları daha çox subyektiv səciyyəlidir. Ellipsisin parselyatdan əsas fərqi ondan ibarətdir ki, parselyat özündən əvvəl gələn cümlənin daxilinə

---

¹⁶ Попова, И.А. Неполные предложения в современном русском языке // – Москва: Труды института языкознания АН СССР, – Т. 2. – 1953. – с.30.

nüfuz edə bildiyi halda, elliptik konstruksiyalarda bu hal mümkün deyildir. Ellipsis dildəki analogi konstruksiyalarda ümumi kontekst hesabına bərpa edilə bilər və özündən əvvəldə gələn cümlənin komponentinə çevrilmə şansına malik deyildir. Ellipsislə müqayisədə parselyat özündən əvvəlki cümlədən, orada mütləq şəkildə ona işarə edən elementin varlığından asılıdır və parselyatın tərkibində sıfır mövqelər olmur. Bu məsələ dissertasiyada ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında geniş şərh olunur.

Tədqiqat işinin bu fəslində qeyd olunur ki, dildə hər zaman təyin olunan və təyin edən və ya məzmun ilə ifadə planları arasında mütənasiblik mövcuddur. Dildə implisitliyin mövcudluğu yekun şifrə əsasında (nitqdə istifadə olunan söz, sözləm və cümlələr əsasında) istənilən qədər məlumat vermək imkanı yaradır. Sözlü ünsiyyətdə istifadə edilən sözlərdə ifadə edilən məna buraya daxil olan dil vahidlərindən təşkil edilir ki, bu da danışanın bilik və nitq vərdişlərindən, məntiqi düşüncəsindən irəli gəlir, yəni hər kəs öz nitq vərdişləri əsasında individual qaydada fikirlərini bu və ya digər şəkildə ifadə edə bilmək bacarığına malikdir.

Bu baxımdan birbaşa ifadə edilməyən fikri danışanın nitq strategiyası, yəni praqmatik səciyyəli nitq vərdişi kimi də dəyərləndirmək olar. *“Praqmatika düşüncələrimizi, hisslərimizi, motivlərimizi ən yaxşı şəkildə ifadə etmək və ya gizlin şəkildə ifadə etmək, maskalanmaq və həmsöhbətə daha yaxşı təsir göstərmək üçün məqsədyönlü şəkildə dil vahidlərinin seçimi ilə əlaqəlidir”*¹⁷. Həmsöhbətinin xətrinə dəyməmək üçün, onu incik salmamaq naminə danışan sərt və kobud ifadələrdən çəkinir və bununla da daha neytral leksemlərdən istifadə edərək nitq situasiyasını neytral tonda davam etdirir. Bununla belə, dinləyən kontekstin ümumi tonundan, məzmunundan danışanın nəyisə sonadək demədiyini anlayır. Məsələn, M.P.Vaqifin “Oynasın” adlı qoşmasından bir nümunəyə diqqət edək: *“Başına döndüyüm toy adamları, Siz də deyın, toya*

---

¹⁷ Ильиш, Б.А. Современный английский язык: Теоретический курс: учеб.пособие для вузов. / Б.А.Ильиш. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во лит. На иностр.яз., – 1948.–с.81.

gələn oynasın, Adını çəkmərəm, eldən ayıbdır, Filankəsin qızı filan oynasın”¹⁸.

Fikrimizcə, bu beyt dildə implisitliyə parlaq nümunədir. Ünsiyyətin informativliyi baxımından implisitlik “*ünsiyyət üçün nəzərdə tutulan qeyri-verbal informativ məzmun*”¹⁹ kimi nəzərdən keçirilir.

İmplicitliyin bu qədər əhatəli olmasından irəli gələn fikirlərdə “ellipsis” anlayışının dəqiq meyarlarının olmaması, yarımçıq cümlə ilə bağlı mübahisəli məsələlərin hələ də olması, eyni zamanda da implisitlik və ellipsisin əsasında dilin qənaət prinsipinin dayanması ilə bağlıdır.

İngilis dili materialı əsasında da implisitliyə nəzər salaq: “*We are very hungry*” (*Biz çox acmışıq*) cümləsində elliptiklik və ya ixtisar hiss edilmir. Lakin fərqli kontekstlər daxilində bu cümlə özündə bir neçə implisit məna daşıma potensialına malikdir. Məsələn, bu cümlə ilə danışan, dinləyiciyə yeməyə ehtiyacı olduğunu bildirsə də, bunu birbaşa demir, ancaq bunu dolayı yolla ifadə etməklə ona yemək üçün bir şeylər verməsinə təhrik edə bilər. “*The people are very tired*” (*Adamlar çox yorğundur*) tipli cümlə ilə isə danışan şəxs dinləyənin dincəlmək üçün yer, sakit bir məkan, şərait və s.-yə ehtiyacı olduğunu dolayı yolla bildirmiş olur.

Nəzərdən keçirilən müqayisəli fikir və mülahizələri təhlilindən ellipsis və implisitliyin oxşar dil hadisələri olsalar da, bir-birindən əsaslı şəkildə fərqləndiklərinin qənaətinə gəlirik.

Bu iki dil hadisəsi arasında əsas fərq ondan ibarətdir ki, ellipsis nəticəsində söyləmə, cümlə, mətnin strukturuna xələl gəlersə, implikasiya zamanı heç bir struktur pozulmasından söhbət getmir. İmplikasiya daha çox semantik səviyyəyə, məzmun planına aiddir.

Tədqiqat işinin “İngilis və Azərbaycan dillərində ellipsislərin praqmatik xüsusiyyətlərinin kontekst daxilində tədqiq edilməsinin nəzəri əsasları” adlı II fəslində linqvistik praqmatik

---

¹⁸ Qasımlı, M. Aşıq şeirinin poetik biçimləri və çeşidləri. / M.Qasımlı, M.Allahmanlı. – Bakı: “Elm və təhsil”, – 2018. – s.174.

¹⁹ Лисоченко, Л.В. Высказывания с имплицитной семантикой: логический, языковой и прагматический аспекты / Л.В.Лисоченко. – Ростов-на- Дону: Изд-во РГУ, – 1992. – с.10.

tədqiqatların əsas xüsusiyyətləri təhlil edilmiş, ingilis və Azərbaycan dillərində ellipsisin praqmatik xüsusiyyətləri, hər iki dildə dialoji diskursun praqmatikası tədqiq edilmiş, illokutiv-perlokutiv münasibətlər ellipsislərin əsası kimi şərh edilmiş, ingilis və Azərbaycan dillərində elliptik strukturlar praqmatik səciyyəli tədqiqatların obyektini kimi nəzərdən keçirilmişdir.

Son onilliklərdə nitq hadisələrinin məzmun tərəfinə marağın artması ilə əlaqədar ellipsisin praqmatik aspekti müasir dilçilikdə inkişaf etmiş və mübahisəli cəhətlərdən biri kimi qalır.

Linqvistik praqmatikanın əsas prinsipi ünsiyyətin konkret vəziyyətlərinin öyrənilməsidir. Praqmalinqvistika nitqin kommunikativ kateqoriyalarını öyrənməyə, danışq aktının müxtəlif aspektlərini əks etdirməyə, ünsiyyət prosesində praqmatik məlumatların əks etdirilməsi yollarını kəşf və təsvir etməyə yönəlmişdir. Bunlar ünsiyyət şəraitindən asılı olaraq məlumatın qeyri-müəyyən qavranılmasını nəzərdə tutan elliptik strukturların materialında əldə edilə bilər.

Dialoji ünsiyyətdə ellipsisin istifadəsinin qanunauyğunluğu təkcə normativliyi deyil, həm də bu alətdən istifadənin qanunauyğunluğunu və məqsədəuyğunluğunu göstərir. Bundan başqa, dialoji nitqin mühüm xüsusiyyəti ellipsisdə təzahür edir – *“funksiyanın struktur üzərində üstünlük təşkil etmə meyli”*²⁰. Ellipsis dialoq vəhdətinin komponentləri arasında semantik əlaqə vasitəsi kimi, *“bir tərəfdən, ifadələr arasında semantik əlaqələri gücləndirir, digər tərəfdən, əsas semantik dayaqları ifadə etməyə xidmət edir. Ellipsisin köməyi ilə informasiya silsiləsi daha aydın şəkildə qurulur: informasiya ardıcılığının hissələri semantik təfərrüatlara təsir edən sinonim əvəzəmələr vasitəsi ilə dəyişdirilir”*²¹. Dialoq birliyində ellipsis yeni, əlavə məlumatların sözcüsüdür. Ellipsisin funksional komponenti danışq aktı çərçivəsində elliptik nitqin təhlilində ortaya çıxır və onun mahiyyətini dinləyici ilə birbaşa ünsiyyət şəraitində cümləni tələffüz edən natiqlik təşkil edir. Tədqiqatımızda biz dialoq

---

²⁰ Коваленко, Е.В. Эллиптические структуры как элемент художественного текста: / дисс. канд. филол. наук / – Санкт-Петербург, 2006. – с.110.

²¹ Реунова, О.И. Эллипсис как лингвистическое явление: Монография / О.И.Реунова. – Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, – 2000. – с.96.

birliklərinin materialı ilə kifayətlənirik. Elliptik söyləm – replikalar ardıcıl dialoq vəhdətində, müraciət edənə müraciət edilənin qarşılıqlı əlaqəsində öyrənilir.

Dilçilikdə belə hesab edilir ki, linqvistik praqmatikanın əsas predmeti dilin “insan amilinin” təcəssüm etdiyi nitqdəki canlı fəaliyyətidir (burada insanın duyğuları, niyyəti, münasibəti və s. öz əksini tapır). Biz praqmatikliyi həmsöhbətə effektiv təsir göstərmək üçün şüurlu, məqsədyönlü vasitə seçimi ilə əlaqələndiririk. Ünsiyyəti təşkil edən vahidlərin səciyyəsi, təbiəti belə bir təsirin təmin edilməsində çox vacibdir. Məhz düzgün seçilmiş nitq vahidləri düşüncədə olanları həyata keçirmək üçün istifadə edilən əsas vasitə kimi hər bir ifadə, söyləm daxilində mənanı ümumi ünsiyyət şəraitində elə bir şəkildə təqdim etməlidir ki, *“dinləyən ondan lazımı məlumatı əxz etmiş olsun”*²². Ellipsis də məhz belə nitq vahidlərindən biridir. Hesab edirik ki, nitq davranışı və onun nəticəsi, eləcə də nitq prosesinin formalaşmasının özü bütövlükdə praqmatik səciyyəlidir.

Ünsiyyət mübadiləsi zamanı danışanlar linqvistik və ya ekstralingvistik kontekstdən müəyyən məlumatı ötürə bilirlər. Buna görə də tam və düzgün şərh əldə etmək üçün ünsiyyət prosesinin iştirakçıları yalnız söylənilənləri deyil, həm də söylənilməyənləri, başqa sözlə, söylənilməsi nəzərdə tutulanları da şərh etməlidir. Bu baxımdan ellipsis hadisəsini linqvistik strategiya kimi də nəzərdən keçirmək olar, çünki ellipsis zamanı bütöv informasiyanın kiçik fraqmentlər şəklində ifadəsi zamanı məna (nəzərdə tutulan mesaj, informasiya) ilə səslənənlər arasında məntiqi uyğunsuzluq müşahidə edilir. Məsələn,

“Kill that lame devil if you can't take him alive! It's Rivarez!”

*“Another pistol, quick!” the Gadfly called to his men; “and go!”*²³

(“O topal şeytani diri-diri götürə bilmirsinizsə, öldürün! Bu Rivaresdir!”

---

²² Комиссаров, В.Н. Общая теория перевода: проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых / В.Н.Комиссаров. – Москва: ЧеРо, – 1999. – с.48-49.

²³ Voynich, E.L. The Gadfly / E.L.Voynich. – New York: International Book and Publishing Company. – 1960. – p.274.

“Başqa tapançanı, cəld!”, – Qadflay adamlarına səsləndi , – “və gedin!”).

Bu dialoq parçasına nəzər saldıqda “Another pistol, quick!” (“Başqa tapançanı, cəld”) ifadəsini kontekstdən kənarında təhlil etdikdə fərqli mənalar düşünmək olar. Lakin bu ifadədə nəyin söylənməsinin nəzərdə tutulduğunu bilmək üçün bütövə nəzər yetirdikdə mental səviyyədə cümlənin tamamlanması baş verir və əlavə cümlə üzvünün işlədilməsinə ehtiyac duyulmur.

Uğurlu ünsiyyət sözlə ifadə olunmayan və ya qismən də olsa dil vasitələri ilə ifadə edilən presuppozisiyaların nəzərə alınması ilə mümkündür. Presuppozisiyanın yanlış dəyərləndirilməsi ünsiyyətin ümumi xarakterinə də təsir edə bilər. Məsələn: (A) ‘I killed a man.’; (B) ‘A Negro?’; (A) ‘No, a white man. A Yankee soldier,’ said Sam²⁴ – ((A) Mən bir adam öldürdüm.”; (B) ‘Zənci?’; (A) ‘Xeyr, ağ adam. Yanki əsgəri, – Sem dedi.)

Bu nümunədə ünsiyyət iştirakçılarının başlanğıcda bir-birilərini tam anlamamasının şahidi oluruq. (A) danışan (B) dinləyənin söhbətin nədən getdiyini anlamasını ehtimal edərək ona törətdiyi cinayəti etiraf edir. Lakin (B) dinləyən dəqiqləşdirici sual verməsəydi, söhbətin qaradərili qətli barədə getdiyini ehtimal etmiş olardı.

İngilis və Azərbaycan dillərinin materialları bir daha sübut edir ki, dialoq ikitərəfli (bəzən çoxtərəfli) ünsiyyət aktıdır və bu ünsiyyət aktı zamanı tərəflər bir-birinə nəzərən fərqli mövqelər tuturlar. Birinci tərəf, yəni adresant (danışan) məlumatı ötürən, ikinci tərəf bu məlumatı qəbul edəndir.

“Hər yeni sözləmə əvvəl gələn diskursun və pragmatik kontekstin əsasında qurulmuş konfigurasiyaya əsaslanır və öz növbəsində, ona (konfigurasiyaya) əlavə olunması tələb edilən dəyişikliklər haqqında informasiya verir”²⁵.

Dialoji vahidlərin struktur cəhətdən təşkilinin təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, dialoq mətn vasitəsi ilə ünsiyyət iştirakçılarının intensiyalarının toqquşmasını əks etdirir. Bu səbəbdən

---

²⁴ Mitchel, M. Gone with the wind / M.Mitchel. – Part II. – Esfahan: Jungle Publications, – 2000. – p.27.

²⁵ Abbasov, İ. Mental məkanların koqnitiv statusu və konseptual inteqrasiya nəzəriyyəsi // – Bakı: Dilçilik İnstitutunun Əsərləri. – 2018. № 1, – s.239.

də dialoji ünsiyyətdə meydana gələn qarşılıqlı şəxsi münasibətlər məsələsini də nəzərə almaq lazımdır.

Dialoqun pragmatikliyinin tədqiqi zamanı replikaların pragmatik aspektdə bir-biri ilə əlaqələnməsi xüsusi aktualıq kəsb edir²⁶.

E.A.Gelpeyin müşahidələrinə əsasən, dialoji vahid çərçivəsində replikaların pragmatik əlaqələnməsinin aşağıdakı modelləri qeyd edilə bilər²⁷:

1) sual – cavab: İngilis dilində: “– *What – you?*” “*Yes – certainly*”²⁸.

(“*Nə – sən?*” “*Hə – əlbəttə*”).

Azərbaycan dilində:

“– *Hara belə?*”

– *Bura, yaxına, uşaqların yanına*”²⁹.

2) təklif – qərar: İngilis dilində: “*Coming with me?*” “*Sure.*”³⁰
(“*Gəlirsən mənimlə?*” “*Əlbəttə*”).

Azərbaycan dilində:

“– *Bunu həll edə bilərsən?*”

– *İki günə!*”³¹

3) sorğu – təsdiq: ingilis dilində: “– *And this girl that you love, is she a daughter of the Holy Church?*”

“–*No; she is a Protestant.*”

“*A heretic?*”

Arthur clasped his hands in great distress.

---

²⁶ Комина, Н.А. Коммуникативно-прагматический аспект английской диалогической речи: / дисс. канд. филол. наук / – Калинин, 1984. – 194 с.; Падучева, Е.В. Высказывание и его соотносённость с действительностью / Е.В. Падучева. – Москва: Наука, 1985. – 271 с.; Падучева, Е.В. Прагматические аспекты связности диалога // – Москва: Известия АН СССР: Серия лит-ры и языка, –1982. Т. 41, №4, – с. 305-313.

²⁷ Гельпей, Е.А. Конструктивная роль фреймов прагматической связности реплик в диалогической речи (на матер, англ. языка): / дисс. канд. филол. наук / – Ростов-на-Дону, 2007. – с.51.

²⁸ Twain, M. The complete works of Mark Twain / M.Twain. – London: Delphi Classics. – 2013. – p.1632.

²⁹ Xəlil, Z. Cırtıdanla Azmanın sərgüzəştləri/Z.Xəlil. – Bakı: Gənclik. – 1988. – s.67

³⁰ English fairy tales: [coll. by Joseph Jacobs; ill. by John D. Batten]. – New York: Dover, – 2009. – p.52.

³¹ Rəhman, S. Komediya / S.Rəhman. – Bakı: Azər nəşr, – 1967. – s.53.

“Yes, a heretic,” he repeated”³².
 (“Sevdiyən bu qız, Müqəddəs Kilsənin qızıdır?”
 “Yox; o bir protestantdır.”
 “Bidətçi? (dində olmayan şeyi dinə daxil edən, günahkar?)”
 Artur əllərini sıxıntı içində sıxdı.
 “Bəli, bidətçi”, – deyər təkrarladı).
 Azərbaycan dilində:

“– Səncə, burada əvvəl nə olub?
 – Silah anbarı, gizli ştab.”³³

Dialoji vahid danışanın mənəvi tələbatından irəli gələn və ya nitq aktının ekstralinqvistik şəraitindən doğan və stimül rolunu oynayan ilk replika ilə başlayır. İkinci replika isə bu stimula cavab kimi çıxış edir. Bəzi hallarda dialoji vahidin həcmi bununla da tamamlanır. Məsələn, ingilis dilində:

“What can I do for you?”
 “Nothing.”³⁴
 (“Sənin üçün nə edə bilərəm?” “Heç nə.”);
 Azərbaycan dilində:

“– Nə içirik, çay, su, kofe?
 – Bir stəkan pürəngi çay.”³⁵

Bir çox hallarda replika və reaksiya sonrakı gedişatın başlanğıcı olur və dialoq daha çox davam edir.

Dialoqun sona çatmasının əsas göstəricisi söhbətin psixoloji tükənməsidir: ünsiyyət iştirakçıları başa düşürlər ki, bu məsələni bir daha müzakirə etməyin mənası yoxdur. Nəticə kimi mövzu dəyişirsə, dialoji vahidin sərhədləri olduqca asanlıqla müəyyən edilir, lakin danışmaq zamanı bir mövzu digərinə çevrilə bilər, onda dialoji vahid iki mövzulu olur.

Tədqiqat işinin III fəslə “**İngilis və Azərbaycan dillərində ellipsislərin kommunikasiya zamanı pragmatik xüsusiyyətləri**” adlanır.

³² Voynich, E.L. The Gadget / E.L.Voynich. – New York: International Book and Publishing Company. – 1960. – p.44.

³³ Əfəndiyev, E.İ. Baş / E.İ.Əfəndiyev. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2017. – s.241.

³⁴ English fairy tales: [coll. by Joseph Jacobs; ill. by John D. Batten]. – New York: Dover, – 2009. – p.54.

³⁵ Məmmədşanlı, Ə. Seçilmiş əsərləri / Ə.Məmmədşanlı. – Bakı: Yazıçı, – 1985. –s.167.

Ellipsislə bağlı araşdırmaları nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, ümumiyyətlə, dilçilikdə üç növ ellipsis fərqləndirilir: nominal, verbal və situativ ellipsis. Praqmatik münasibətlərin ifadəsində modallığın da müstəsna rolu vardır, çünki “*modallığın qədəri müxtəlif şəraitlərdən asılı olaraq dəyişə bilər. Bunlara müəllifin fərdi üslubunu, praqmatik məqsəd, təsvir obyektini və b. göstərmək olar*”³⁶.

F.F.Cahangirov qeyd edir ki, “*modallıq həm də dilin nisbətən yaxın vaxtlardan bəri tədqiq edilən praqmatik xüsusiyyətinə ən yaxın kateqoriyalardan biridir... dilə praqmatik aspektdən yanaşma bu kateqoriyanın təzahür formalarının asanlıqla aşkar olunmasını təmin edir*”³⁷.

Hər hansı bir əşya və ya hadisənin başvermə məkanı, prosesi, varlığı və s. haqqında ətraflı məlumat verildisə, elliptik cümlələrdə eyni informasiya belə cümlələrin ifadə edə bilməyəcəyi emosional çalarda daha dolğun şəkildə təqdim edilir: *Xalqa azadlıq!; Dünyaya sülh!; Vətənə sevgi, Dövlətə vergi!*

Bu nümunələr subyekt-obyekt münasibəti zəminində formalaşmışdır. Bu qəbil cümlələrdə növbəti predmet hərəkətin başlanğıcını da ifadə edə bilər: məsələn; “*Məndən sənə – balansə hədiyyə*” (*göndərilir*); “*Azərseiddən 10 meqa priz!*” (*var*). (Reklam sloqanları).

Modallığın əsas ifadə vasitəsi morfoloji-sintaktik və leksik vahidlərdir. Müasir Azərbaycan dilinin əsas xüsusiyyətlərindən biri ondakı elliptik cümlələrin feili xəbərinin ellipsisinə baxmayaraq, real modallıq baxımından konstruktiv-sintaktik üsulla indiki zamanda verilir: “*Zər sizdən, zərgər bizdən (olsun); Sevdanı pul kəsir, davanı qılinc (qurtarır); Ölülərdən halva yeyirəm, dirilərdən töhmət (altram)*” (Atalar sözləri) və s.

İngilis dilində isə daha çox feil formalarının qısaldılmış variantlarından istifadə edilir. Feil formalarının olmadığı elliptik

---

³⁶ Səlimova, F.S. Diskursun formalaşmasında modallığın rolu (ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında): / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2017. – s.13.

³⁷ Cahangirov, F. İngilis və Azərbaycan dillərində modallığın struktur semantik tədqiqi / F.Cahangirov. – Bakı: – 2005. – s.9.

cümlələrin sərbəst, kontekstdən kənar mövcudluğuna isə az hallarda rast gəlmək olur.

Müəyyən sintaktik konstruksiyalar çərçivəsində “*irreal modallıq*”³⁸ leksik-sintaktik yolla və bəzi hissəciklərin köməyi ilə ifadə oluna bilər: Azərbaycan dilində: “*Heç olmasa, bircə kəlmə söz (de)*”³⁹; “*Sənə də bir tapşırıq! (verirəm)*”⁴⁰; ingilis dilində: “*Just once more, please*”⁴¹ – (*Xahiş edirəm, sadəcə bir dəfə*).

Modal ekspressiv çaların və komponent tərkibinin sabitliyi, daimi, ictimai-nitq situasiyasına bağlılığı şüar, çağırış məzmunlu cümlələr və ya nida cümlələrində bir növ sintaktik natamamlığı əvəz edir: Azərbaycan dilində: “*Hamı seçkilərə!*” (*getsin*) (vahid seçki şüarı); ingilis dilində: “*For everyone forever!*” (avto-reklam sloqanı) (*Əbədi olaraq hamı üçün*), “*Good morning*” (*to everyone*) – (*Sabahınız xeyir (hamınızın)*) və s. Ümumiyyətlə, elliptik cümlələrdə modallıq və zaman göstəricilərinin çox zaman olmaması, təbii ki, digər cümlə tipləri ilə müqayisədə onların sisteməlik mövqeyi haqqında sual doğurur.

Danışıq aktında yaranan bu tip sözləmlər subyektin daxili sarsıntısı, həyəcanı, qorxusu və ya sevincinə səbəb olan obyektə bildirir: “*Balaca qapını açaraq: – Atam! Atam! – deyə sevinclə qışqırdı*”⁴².

“*Yanğın!*”, “*Sel!*” və ya ingilis dilində “*Fire!*”, “*Danger!*” tipli cümlələrin tərkibindəki sözlərin leksik-semantik və morfoloji xarakteri ya bütöv situasiyaya, ya da situasiyanın ayrıca bir momentinə işarə edən substansional komponentin fərqləndirilməsinə, qabardılmasına imkan yaradır, çünki nitqin qavranılmasının ilkin mərhələsi situasiyadır. Nitqin situasiyası sözləmi stimullaşdırır. O.S.Lionun qeyd etdiyi kimi, “*bu halda feil (xəbər nəzərdə tutulur) heç bir tamamlayıcı informasiya daşıya bilməz, o, ancaq izafilik gətirə bilər. Kontekst, situasiya, ikinci dərəcəli üzvlərin*

³⁸ Veysəlli, F.Y. Struktur dilçiliyin əsasları: Semantika və Praqmatika / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – 2009. – s.16.

³⁹ Rəhman, S. Komediya / S.Rəhman. – Bakı: Azərənşr, – 1967. – s.23.

⁴⁰ Yənə orada, s.87.

⁴¹ Dreiser, T. Sister Carrie / T.Dreiser. – London: – 1990. – p.125.

⁴² Xəlil, Z. Doğdu günəş qırmızı / Z.Xəlil. – Bakı: Gənclik. – 1983. – s.52.

*xüsusiyyətləri burada özü-özlüyündə differensiasiya yaradır”*⁴³. Əlbəttə, bu məqamda intonasiyanın da həlledici rolunu inkar etmək doğru olmazdı.

Bizim nəzərdən keçirdiyimiz konstruksiyaların böyük bir qisminə informasiya təsdiq olunur. Ancaq qeyd etməliyik ki, elliptik cümlələrdə də inkarlıq ola bilər. Bütöv cümlələrdən fərqli olaraq, bu cümlələrdə xəbər buraxılmış olduğundan belə bir sual meydana çıxır: inkarlıq kateqoriyası göstəricilərinin əsas ifadə vasitəsi xəbər ellipsisə uğrayarsa, cümlədə inkarlıq məzmununu nə ilə ifadə etmək olar? Əlbəttə ki, bu zaman intonasiya və onunla bərabər bağlayıcılar və köməkçi sözlərin də rolunu qeyd etmək lazımdır.

*“Cəfəngiyat dinləməyə mənim nə vaxtım var, nə də macalım”*⁴⁴; *“Mən özüm məhv olmağa razı olaram, amma sənin ailənin dağılmasına heç vaxt”*⁴⁵ və s.

İlk nümunədə inkarlıq bağlayıcıların köməyi ilə ifadə olunursa, ikinci nümunədə bu, intonasiya və ədat hesabına reallaşır. İnkarlıq məzmunlu nəqli cümlələrin elliptik forması, əsasən, mürəkkəb konstruksiyalı olur. Bu cümlələrdə tərkib hissələrinin bir-birinə qarşı qoyulması zamanı komponentlərdən birində inkarlıq bildirən xəbərin ellipsisi buraxılmış üzvü digər vasitələr əvəz etmiş olur. Bəzən elə hallar da olur ki, hər iki komponentdə xəbərin yoxluğuna baxmayaraq, hansının təsdiq, hansının inkar məzmunlu olması konstruksiyanın özündən aydın olur: *“Başa düşənə milçək səsi, düşməyə nə zurna-qaval”* (Atalar sözü).

Burada birinci komponent (*Başa düşənə milçək səsi* **kifayətdir**) təsdiq, ikinci komponent (*başə düşməyə nə zurna-qaval* **da kar eləməz**) isə inkar məzmunludur.

Analoji halı ingilis dili nümunələri üzərində də nəzərdən keçirək: *“Neither fish, no flesh”* (ingilis atalar sözü) (*Nə ətdir, nə balıq*).

---

⁴³ Лион, О.С. К вопросу об эллиптических предложениях в современном русском языке // – Иваново: Вопросы русского и славянского языкознания. (межвузовский сборник). – 1976. – с.86

⁴⁴ Babanlı, V. Vicdan susanda / V.Babanlı. – Bakı: Yazıçı, – 1982. – s.52.

⁴⁵ Əfəndiyev, E.İ. Baş / E.İ.Əfəndiyev. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2017. – s.92.

Bu nümunənin hər iki tərəfindən predikativlik göstəricisi sıfırlanaraq, intonasıya ilə əvəz edilib.

Biz ellipsislərin praqmatik özəlliklərini illokusiya (kommunikativ məqsədin ifadəsi) və perlokusiya (nitq aktının nitqdənkənar nəticələr ilə əlaqəsi) prizmasından nəzərdən keçirərək belə bir fikir irəli sürürük ki, ellipsisin praqmatik xüsusiyyəti illokutiv təsirin müəyyən perlokutiv effektlə nəticələnməsindən ibarətdir. Ellipsisi “*ifadəsini tapmayan, amma tapması mümkün olan linqvistik dəyər*” kimi qiymətləndirən K.M.Abdullayevin fikrincə, “*elliptiklik ideyası əslində, sintaktik vahidin dəyərə malik olmaması üzərində qurulur və məhz belə bir yoxluq ellipsisli komponentləri, ya da başqa sözlə desək, sıfır üzvlü komponentləri başqa komponentlərlə daha sıx bağlayır*”⁴⁶.

İstənilən halda dialoji nitqdə istifadə edilən elliptik söyləmlər dialoq replikalarının təsir gücünü artırır, dinləyənin emosional reaksiyasını adekvatlaşdırır:

“I’ve always wondered – what’s it like to be a preacher? Interesting?”

“Sometimes.”

“Busy?”

“Absolutely. Keeps me hopping.”

“Has its stresses, I suppose.”

“Definitely. Definitely. What’s your calling, Vince?”

“Prosthetics,” said Vince.

“Aha. And what’s it like to be in prosthetics?”

*“Gross.”*⁴⁷

Bu kimi dialoji nitqdə ellipsislərin müşahidə edilməsi Azərbaycan dili üçün də səciyyəvidir. Məsələn,

“– Sən xeyirli iş nəyə deyirsən? – hökmdar onu yoxladı.

*– Ölkəni abad etmək, xalqın güzəranını yaxşılaşdırmaq! Məncə, bundan xeyirli iş olmaz”*⁴⁸.

---

⁴⁶ Abdullayev, K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri / K.M.Abdullayev. – Bakı: Maarif, – 1998. – s.147.

⁴⁷ Dreiser, T. Sister Carrie / T.Dreiser. – London: – 1990. – p.210.

⁴⁸ Xəlil, Z. Cırdanla Azmanın sərgüzəştləri / Z.Xəlil. – Bakı: Gənclik. – 1988. –s.83.

Bu nümunədə sualın əsas məğzi əvvəlki cümlədə səsləndirilmişdiyindən, cavab replikasında lakoniklik müşahidə edilir və təkrara yol verilmir.

Modallıq nöqteyi-nəzərdən sual cümlələri də maraq kəsb edir. Modallıq baxımından sual cümlələrinin bir neçə növünü fərqləndirirlər:

a) yalnız formasına görə sual xarakterli cümlələr (ritorik sual və ekspressiv təsdiq cümlələrin digər növləri): ünsiyyətdə olanlar çox vaxt sual məzmunlu cümlələrdən həm təsdiq və ya təkrar cavab almaq üçün istifadə edirlər. “*Modal planda belə cümlələr nida cümlələri ilə bir sırada nəzərdən keçirilməlidir*”⁴⁹. Məsələn, Azərbaycan dilində: “... *imansızdır, ya yox, bizim nə borcumuza!*”⁵⁰; “*Bunun bizə nə faydası!*”⁵¹ və s.

Bu nümunələrin hər birinin formaca sual cümləsi olmasına baxmayaraq, onların sonunda sual əvəzinə nida işarəsi qoyulub və bu hal belə cümlələrin sual cümləsi əsasında yaranmış nida cümlələri olduğu fikrini irəli sürməyə əsas verir. Lakin müasir Azərbaycan dilində sonunda sual işarəsinin işləndiyi elə cümlələr də vardır ki, onlar sual məzmunlu olmur. Belə cümlələr yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, elmi ədəbiyyatda ritorik sual adlandırılır. Həqiqi sual cümlələrindən fərqli olaraq, ritorik suallar gah ekspressiv təsdiqlik, gah da ekspressiv inkarlıq bildirir. Elliptik formalı bu cümlələrdə daha çox ismi xəbər ellipsisə uğrayır: Azərbaycan dilində: “*Onun mənə nə zərəri?*”⁵²; ingilis dilində: “*Why, hello, Charles,*” he called affably; “*back again?*” “*Yes,*” smiled Drouet, approaching and looking in at the door.”⁵³ (“*Niyə, salam, Çarlz*”, – *deyə mehribanlıqla çağırırdı; “Yenidən qayıtmısan?” “Bəli,” Drouet gülümsəyərək yaxınlaşdı və qapıdan içəri baxdı*).

İngilisdilli nümunədə “*back again?*” ifadəsi elliptik struktura malikdir, lakin bu ifadənin, dialoq parçasının Azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı onu elliptik formada təqdim etmək mümkün olmur

⁴⁹ Золотова, Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г.А.Золотова. – Москва: Наука, – 1978. – с.145.

⁵⁰ Məmmədخانlı, Ə. Seçilmiş əsərləri /Ə.Məmmədخانlı. –Bakı: Yazıçı, – 1985. – s.74.

⁵¹ Xəlil, Z. Cırtanla Azmanın sərgüzəştləri / Z.Xəlil. – Bakı: Gənclik. – 1988. –s.142

⁵² Rəhman, S. Komediya / S.Rəhman. – Bakı: Azərənşr, – 1967. – s.88.

⁵³ Dreiser, T. Sister Carrie / T.Dreiser. – London: – 1990. – p.91.

və bütöv cümlə şəklində çevrilir. Bu kimi hallara tərcümə zamanı, demək olar ki, tez-tez rast gəlmək olur. Azərbaycan dilindəki elliptik cümlələrin ingilis dilinə adekvat tərcümə edilməsi də bir çox hallarda mümkün deyildir.

b) əsl sual cümlələri: Əsl sual cümlələri istənilən real və ya qeyri-real olan haqqında hər hansı bir yeni biliyin, təsəvvürün müəyyən olunması məqsədi ilə istifadə olunur:

“Xoş gördük, hara belə?”⁵⁴; “Əli sənsən, gecə vaxtı haradan belə?”⁵⁵ və s.

Elliptik konstruksiyalı sual cümlələrinin formalaşmasında kontekst və konsituasiyanın da rolu danılmazdır. Onlar güman edilən komponentlərin semantikasını, ötürülən informasiyanın elementlərinin və nəhayət, cümlənin ümumi məzmununun müəyyənləşdirilməsində müstəsna amil kimi çıxış edir. Bu tip sual cümlələri vasitəsi ilə informasiyanın ötürülməsi zamanı jest, mimika və digər ekstralinqvistik amillər əsas köməkəddici vasitə kimi çıxış edir. Bəzən isə onlar daha vacib, gərəklı məzmun kəsb edir:

“Bəlkə, yerimizi dəyişək? Bəlkə, başqa mənzilə?”⁵⁶; Striqunov. Sənədlər? Liza. Portfeldədir”⁵⁷; “Tom?” “He is okay.”⁵⁸ (“Tom?” “O yaxşıdır”) və s.

Ellipsislərin praqmatik səciyyəsi nitqdə dinamiklik, gözlənilməzlik, manipulyativlik və emosionallıq yaradır. Bu koqnitiv xüsusiyyətlər, öz növbəsində, ellipsis üçün əsas rol oynayır, onun yaranmasını labüdləşdirir. Bununla yanaşı qeyd edilir ki, *“ellipsis mətnin və ya nitqin ümumi məzmununa heç bir xələl gətirmir, əksinə söyləyənlərin, emosiyaların dərk edilməsində yardımçı olur”⁵⁹.*

---

⁵⁴ Əfəndiyev, E.İ. Baş / E.İ.Əfəndiyev. – Naxçıvan: Əcəmi, – 2017. – s.51.

⁵⁵ Rəhman, S. Komediya / S.Rəhman. – Bakı: Azərnaşr, – 1967. – s.62.

⁵⁶ Hüseynov, İ. Povestlər / İ.Hüseynov. – Bakı: Gənclik, – 1967. – s.114.

⁵⁷ Məmmədخانlı, Ə. Seçilmiş əsərləri / Ə.Məmmədخانlı. – Bakı: Yazıçı, –1985. –s.87.

⁵⁸ Twain, M. The complete works of Mark Twain / M.Twain. – London: Delphi Classics. – 2013. – p.1022.

⁵⁹ Супрун, А.Г., Прохорова, О.Н. Когнитивные установки процесса эллипсизации в английском языке (на материале новостных текстов медиадискурса): [Электронный ресурс] // – Тамбов: Филологические науки. Вопросы теории и практики, – 2020. Т.13, вып. 7, – с.196. URL: <https://doi.org/10.30853/filnauki.2020.7.37>

Beləliklə, elliptik sual formalarının dialoqda yuxarıda nəzərdən keçirilən pragmatik xüsusiyyətlərini bu şəkildə qruplaşdırmaq mümkündür: əlavə məlumat və emosiya ifadə edən elliptik sual cümlələri, lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu qruplaşma şərti xarakter daşıyır.

Dialoq replikalarının konnotativ mənalarının diapazonu dinləyicinin emosional-iradi sferasına təsir göstərmək üçün hazırlanmış emosional, obrazlı, modal, qiymətləndirici təbəqələrin mürəkkəb sistemidir. Bütün bunlar ellipsisin hesabına dialoji nitqdə daha da güclü şəkildə əks olunur. Məsələn, ingilis dilində:

“Plague? What plague?”

*“What plague, indeed? Why the Asiatic plague that nearly depopulated London a couple of centuries ago?”*⁶⁰

(“Vəba? Nə vəba?”

“Həqiqətən, nə vəba? Niyə bir neçə əsr əvvəl Londonda əhalini azaldan Asya taunu?”).

Təkrar sualların, xüsusən də ellipsislə müşayiət olunan təkrar sualların bir çox hallarda əsas funksiyası anlaşılmaqlığın ifadə edilməsidir. Bu konstruksiyalara qeyri-iradi olaraq müraciət edən danışan düzgün şərh tapmaqda çətinlik çəkdiyini bildirir.

– “Bu işdə sənin əlin olduğunu da düşünürlər.

*– Kimin? Mənim? Həm də bu işdə? Ola bilməz.”*⁶¹

Əslində, bu kimi hallarda müəllif ellipsislərdən istifadə etməklə nəinki dildə qənaət prinsipinə cəhd edir, həm də ilk növbədə, o, personajlarının nitqini bir növ “canlandırır”.

Elliptik təkrar sual səciyyəli dialoji nitqdə ən geniş yayılmış vahidlərdən biridir. T.V.Titarenkonun fikrincə, *“təkrar sual kommunikativ akt kimi situativ-intensional nitq şəraitində formalaşır və mətnin yaradılmasında müstəsna rola malikdir, o, dil vahidindən nitq vahidinə çevrilir”*⁶².

---

⁶⁰ Twain, M. The complete works of Mark Twain / M.Twain. – London: Delphi Classics. – 2013. – p.86.

⁶¹ Xəlil, Z. Cırtdanla Azmanın sərgüzəştləri/Z.Xəlil. – Bakı: Gənclik. – 1988. – s.97.

⁶² Титаренко, Т.В. Коммуникативно-прагматические аспекты встречного вопроса в немецком языке: /дисс. канд. филол. наук / – Кемерово, 2004. – с.84.

Elliptik təkrarların strukturu onların qeyri-müstəqil vahid olmalarına dəlalət edir. Bu konstruksiyalar sinsemantikdir, çünki onlar özlərindən əvvəlki replikadan kənarında mövcud ola bilməz. Onlardan əvvəl gələn replika bu vahidlərin leksik tərkibini şərtləndirir. Elliptik təkrar həm struktur, həm də semantik baxımdan dialoji nitqdə asılı, qeyri-müstəqil nitq vahididir.

Tədqiqat zamanı aşağıdakı elmi **nəticələr** əldə edilmişdir:

1. Dilçilikdə ellipsisın tədqiqatının uzun və məhsuldar bir tarixi vardır. Nəzəri mənbələrdə ellipsislərin yarımçıq cümlələrə ekvivalent kimi qəbul edilməsindən onların dil norması kimi təhlilinə qədər müxtəlif fikir ayrılıqları mövcuddur. Bizə görə, elliptik struktur ifadə olunmamış komponentləri olan elə bir söyləmdir ki, onun qeyri-verbal elementləri danışan və dinləyən üçün ümumi presuppozisiya və konsituasiya hesabına dərk edilir.

2. Ellipsisın parselyatdan əsas fərqi ondan ibarətdir ki, parselyat özündən əvvəlki və ya növbəti cümlənin tərkibinə sintaqmatik səviyyədə daxil ola bilər. Ellipsisdən fərqli olaraq, parselyatın tərkibində sıfırlaşan mövqə yoxdur. Ellipsis implisitlikdən də əsaslı şəkildə fərqlənir, çünki ellipsis zamanı cümlənin strukturu dəyişirsə, “dağılırsa”, implisitlik belə nəticələrə gətirib çıxarmır.

3. Dialoji diskurs geniş aspektdə ellipsislərin praqmatik xüsusiyyətlərini və cəhətlərini özündə əks etdirir. İllokutiv-perlokutiv münasibətlər ellipsislərin yaranmasını və formalaşmasını şərtləndirir. Buna görə də illokutiv və perlokutiv əsaslı ellipsislər fərqləndirilir. Elliptik söyləmin əsas mənası illokusiya, perlokusiya və implikaturaların təhlili zamanı müəyyən edilir.

4. Hər iki dildə modallıq elliptik cümlələrin predikativliyinin təminatçısıdır və dərkətmədə praqmatik əsas kimi çıxış edir. Elliptik konstruksiyalarda modallıq ünsiyyət iştirakçıları arasında informasiya mübadiləsi zamanı aktuallaşan mənanın qabardılmasında müstəsna rola malikdir.

5. İngilis və Azərbaycan dillərində elliptik sualın praqmatik mahiyyəti həmsöhbətə müəyyən təsir göstərməkdən ibarətdir. Ellipsisin illokutiv gücü bu və ya digər dərəcədə perlokutiv effektlə nəticələnir. Ellipsislər vasitəsi ilə əldə edilən perlokutiv nəticə uğurlu

ola bildiyi kimi, uğursuzluqla da nəticələnmə bilər. Elliptik söyləmlər danışanın emosiyalarının ifadə edilməsində əsas ifadə vasitələrindən biri olmaqla yanaşı, həm də dinləyəni müəyyən davranışlara təhrik edən əsas vasitələrdən biri kimi istifadə edilir.

6. Elliptik sual, sual verməklə yeni informasiya əldə etmək funksiyası ilə yanaşı, həm də danışanın emosional reaksiyasının markeri kimi də çıxış edir. Elliptik sualın praqmatik səciyyəsi mənə yüklü komponentin fərqləndirilməsi və auditoriyanın diqqətinin ona yönləndirilməsidir.

7. İngilis dilindən fərqli olaraq, müasir Azərbaycan dilindəki elliptik cümlələr feili xəbərin ellipsisinə baxmayaraq, real modallıq baxımından konstruktiv-sintaktik üsulla indiki zaman məzmunlu olur. İngilis dilində isə elliptik cümlə daxilində zamanı müəyyən etmək üçün mütləq ümumi kontekstdən çıxış etmək lazım gəlir.

Dissertasiyanın əsas müddələri müəllifin çap olunmuş əsərlərində və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Ağamaliyeva, C.R. Parselyasiya və ellipsis // – Bakı: Azərbaycanca xarici dillər, – 2019. №4(45), – s.60-64.
2. Ağamaliyeva, C.R. Dilçilikdə ellipsis tədqiqinə dair // – Bakı: AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Tədqiqlər, – 2020. №3, – s.56-61.
3. Ağamaliyeva, C.R. Ellipsis ekspressivlik vasitəsi kimi // – Bakı: AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2020. №6, – s.172-178.
4. Агамалиева, Дж.Р. Прагматическая природа эллиптических конструкций // – Praha: Czech Republic, Scientific discussion, – 2020. Vol. 1, №50, – p.14-16.
5. Aghamaliyeva, J.R. The Determination of the Linguistic Status of Ellipsis // – Canada: International Journal of English Linguistics, – 2021. Vol. 11, №2, – p.85-90.
6. Ağamaliyeva, C.R. Dilçilikdə ellipsis hadisəsinin şərhli // – Bakı: AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Tədqiqlər, – 2021. №1-2, – s.54-61.

7. Ağamaliyeva, C.R. İmplitlik və ellipsis // – Bakı: Bakı Slavyan Universitetinin Elmi Əsərləri, Dil və ədəbiyyat seriyası, – 2021. № 1, – s.3-10.
8. Ağamaliyeva, C.R. Söyləmin praqmatik səciyyəsi // Humanitar Elmlərin İnkişaf Strategiyası Respublika Elmi Konfransı, – Bakı: – 6-7 mart – 2021, – s.101-104.
9. Mammadov, A.Y., Aghamaliyeva, J.R. Pragmatic function of ellipsis in political inter-view: a corpus-assisted conversation analysis // Ca Foscari University of Venice, International Conference, – 23-24 Sept. – 2021, – p.23.
10. Ağamaliyeva, C.R. İllokutiv-perlokutiv münasibətlər ellipsislərin əsası kimi // Azərbaycan Elm Mərkəzi, XI Beynəlxalq Elmi araşdırmalar konfransının materialları, – Bakı: – 04 noyabr – 2022, – s.26-31.
11. Ağamaliyeva, C.R. Elliptik konstruksiyalarda modallığın praqmatikası // – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2023. №1(121), – s.371-373.
12. Ağamaliyeva, C.R. Dialoji diskursda ellipsisin işlənməsi // – Bakı: Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi, Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar Elmlərin Öyrənilməsinin Aktual Problemləri (Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi), – 2023. №2, – s.9-12.
13. Ağamaliyeva, C.R. İllokutiv-perlokutiv cümlələrdə ellipsislərin praqmatik xüsusiyyətləri // – Bakı: AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2023. №8, – s.200-207.
14. Mammadov, A.Y., Aghamaliyeva, J.R. Pragmatic Function of Ellipsis in Political Interview // Forum Lingwistyczne, – 2023. Tom 11, No 2, – p.1-11.
15. Aghamaliyeva, J.R. Ellipsis in dialogues with question-question or repeated question format // VII International Scientific Conference. – Manchester, United Kingdom, – 22-23 August – 2023, – p.31-33.
16. Aghamaliyeva, J.R. Features of Ellipsis Usage in dialogical Speech of English and Azerbaijani Languages // Universidad y Sociedad, – October 2024. 16(S1), – p.279-284.

17. Ağamalıyeva, C.R. Elliptik strukturlar praqmatik səciyyəli tədqiqatların obyektı kimi // Abbasqulu ağa Bakıxanovun anadan olmasının 230 illik yubileyinə həsr olunmuş “Qloballaşma şəraitində yeni nəsıl universitetlərdə müəllim hazırlığının əsas hədəfləri” Respublika Elmi Konfransı. – Quba: ADPU-nun Quba filialı, – 20 dekabr, – 2024, – s.39-41.
18. Ağamalıyeva, C.R. Ellipsisin linqvistik nəzəriyyələrdə yeri // – “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1325 illiyinə həsr olunmuş “Dədə Qorqud” – 1325” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfrans materiallarının toplusu. – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, – 2024, – s.102-104.

Dissertasiyanın müdafiəsi 28 fevral 2025-ci il tarixində saat 15:00 Bakı Slavyan Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.13 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1014, Bakı, S.Rüstəm 33, Bakı Slavyan Universiteti

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Bakı Slavyan Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "25" yanvar 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 27.12.2024

Kağızın formatı: A5

Həcm: 44676 işarə

Tiraj: 100 nüsxə